

YAZI DEVRİMİNDEN ÖNCE İSTANBUL ÜNİVERSİTESİNDE OKUTULAN BOTANİK KİTAPLARI HAKKINDA

Prof. Dr. Fevzi ÖZTİĞ

İstanbul Üniversitesi, Botanik ve Genetik Kürsüsü

Halen İstanbul Üniversitesi Botanik Kürsüleri kitaplığında mevcut Darülfünun devrine ait en eski botanik ders kitabı, bundan 138 yıl önce İstanbulda fransızca olarak yayımlanmış “Elemens de botanique” adlı eserdir (Bernard 1842). Çoğunlukla sistematikle ilgili yaprak şekillerine ait resimler kitabın sonuna 4 tablo halinde ilâve edilmiştir. 344 sayfalık bu botanik kitabı, o zaman Galatasarayda öğretim yapan İstanbul Tıp Fakültesinin (Mektebi Tıbbiye) hazırlık devresinde (F.K.B.) okutulmuştur.

Aynı Fakültenin öğretim üyesi ve müdürü (dekan) olan Prof. Dr. C. A. Bernard tarafından hazırlanmış olan bu kitabın başında fransızca ve türkçe olmak üzere, iki dilde yazılmış takdim (önsöz) bulunmaktadır. Kitabın 116 sayfa tutan I. bölümünde genel botanik konuları, 228 sayfalık daha geniş olan II. bölümünde ise taksonomi bahisleri açıklanmıştır. Halen Eczacılık Fakültesinde okutulan “Bitki sistematigi” bahislerinin, o devirde tıp öğrencilerine de öğretildiği dikkati çeken bir özelliktir.

Kütüphanemizde mevcut, botanik bilimine ait yayın tarihi hayli eski olan diğer bir eser de, 101 sene önce yayımlanmış “İlmi nebatatı tıbbiye” adlı kitaptır (Ali 1869). Binbaşı Doktor Mehmet Ali Bey tarafından Cauvet, Richard, Bougnon gibi bir kaç fransız botanikçisinin eserlerinden tercüme ve kısmen telif olarak hazırlanmış olan bu kitabın esas konusunu, tıbbî bitkiler sistematigi teşkil etmektedir. İki ciltlik oldukça hacimli kitabın 1. bölümünde sitoloji, 2. bölümünde organografi ve fizyoloji, 3. bölümünde ise sistematik konuları açıklanmıştır. Kitabın tümü 1213 sayfa metin ve 230 şekil ihtiva etmektedir. Kitapta dikkati çeken özellik, çok fazla arapça terkipli, ağıdalı bir dil ile yazılmış olmasıdır (Türkçeden çok arapçaya yakın olan bu ağıdalı dil, o devirde ilim lisanı olarak kabul ediliyordu). Kitapta, ayrıca bitki adları ve terim karşılıkları olarak latince yerine fransızca kullanılmış olması da bugün için yadırganacak bir eğitim tarzıdır.

Mektebi Tıbbiyede okutulmak üzere 1902 yılında İstanbulda yayımlanmış olan “Kitabül nebatat” adlı diğer bir eser de, yukarıda adı geçen zatın mirliwa (tuğgeneral) rütbesinde ve nebatat müderrisi (botanik profesörü) iken fransız bilgini Doktor Cauvet’den tercüme edilmiş tafsılatlı bir ders kitabıdır (Cauvet 1902). 132 şekil ihtiva eden 1000 sayfalık bu kitabın 1/3 yer işgal eden I. bölümünde genel botanik (morfoloji-fizyoloji), 2/3 sini teşkil eden II. bölümünde ise sistematik konuları işlenmiştir. Sözü geçen kitabın, tıp ve eczacılık öğrencileri ile birlikte (tabiat bilimleri) öğrencilerine de yararlı olacak şekilde hazırlanmış olduğu anlaşılıyor.

Tıbbî bitkiler konusunda, yazı devriminden önce yazılmış ve üniversite reformuna kadar üniversite öğreniminde faydalanılmış olan kıymetli bir eser de, Müderris Doktor Esat Şerafettin (Köprülü) tarafından 1912 yılında yayımlanmış olan “Nebatâtı saydelaniye” adlı kitaptır (Köprülü 1912). “Tıbbî bitkiler” anlamına gelen bu kitapta, eczacılık yönünden değer taşıyan bitkiler hakkında oldukça geniş bilgi verilmiştir. 130 şekil ihtiva eden, 704 sayfa tutan bu eserin başlıca özelliği, genel botanik konularına yer vermeksizin, doğrudan doğruya tıbbî bitkilerin sistematığına geçilmiş olmasıdır. Kitapta incelenen bitki cins ve türlerinin önce morfolojik-anatomik vasıfları anlatılmış, bunu takiben sağlık bakımından yararlanılan organları, etken maddeleri ve ne maksatla kullanıldığı hakkında oldukça tatmin edici bilgi verilmiştir.

1933 Üniversite reformunda, Almanyadan getirilmiş olan Farmakobotanik Kürsüsü Profesörü Dr. A. Heilbronn tarafından 1940 da yayımlanan “İspençiyari Nebatât” (Pharmakobotanik) (Heilbronn 1940) adlı kitabın hazırlanmasında, Doktor Esat Şerafettin Beyin yukarıda sözü geçen eserinden geniş ölçüde yararlanılmış, özellikle bitkilerin türkçe adları için bu eser en güvenilir kaynak olarak kabul edilmiştir (O devirde yayımlanmış kitapların bir kısmında bitki adları arapça, fransızca gibi yabancı dildeki isimlerinin tercümesi şeklinde kullanılmış, memleketimizdeki yerli adlarının derlenmesi ihmal edilmiştir).

Doktor Esat Şerafettin Beyin aynı yıllarda tabiiye ve tıp öğrencilerine verdiği “genel botanik” (ilmi nebatat) derslerine ait yayımlanmış bir kitabı yoksa da, ders takrirlerinin güzel el yazısı ile hazırlanmış taş basması teksirlerinin bulunduğu bilinmektedir (Köprülü 1912).

Gene bu yüzyılın başlarında İstanbulda yayımlanmış dikkate değer bir kitap da, 1915 yılında basılmış olan “Fenni hurdebin ve envai ve ulumu tabiiyedeki tatbikatı” adlı 526 sayfalık eserdir (Niyazi 1915). Kitabın uzunca olan adında geçen “fenni hurdebin” tabiri “mikroskop tekniği” karşılığı olarak kullanılmıştır.

Kitapta, önce tafsılatlı olarak mikroskop tekniği hakkında bilgi verilmekte, bunu takiben bitki anatomisi ve drogların anatomik yapıları incelenmektedir.

Eserin enteresan tarafı, bitki anatomisi hakkında, bugünkü ölçü ile dahi, tatmin edici malumat verildikten başka, çok iyi çizilmiş ve net basılmış anatomik şekiller ihtiva etmesidir. O kadar ki drogların mikroskopik yapılarına ait renkli tablolar, bugünkü modern teknikle basılmış eserlerde dahi nadiren rastlanabilecek niteliktedir.

Kitapta, o devrin icabı olarak, bitki adlarının ve terimlerin latince karşılığı yerine fransızca karşılıkları kullanılmıştır (Son yıllara kadar, reçeteler dahi fransızca yazılmakta idi). Bilindiği üzere, bugün bitki adları için, ne fransızca ve ne de almanca veya ingilizce değil, sadece uluslararası kabul edilen latince adlar kullanılmaktadır. Terimler için de prensip hemen hemen aynıdır.

Bu yazımızla, kitaplığımızda mevcut tarihî değer taşıyan ve hatta bazı yönleri ile bilimsel bakımdan kaynak olabilecek nitelikte olan botanik bilim dalına ait (eski harfler ile basılmış) eserler hakkında genç meslektaşlarımıza aydınlatıcı bilgi verebildikse, yetkimiz dahilinde bulunan bir konuda küçük bir görevi yerine getirmiş sayılabiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

1. ALİ, M. (1869) : İlmi nebatatı tıbbiye. 2 cilt. İstanbul.
2. BERNARD, C. A. (1842) : Elemens de botanique. İstanbul.
3. CAUVET ; çev. M. ALİ (1902) : Kitabül nebatat. İstanbul.
4. HEILBRONN, A. ; Çev. S. AKDİK (1940) : İspençiyari nebatat (Pharmakobotanik). İstanbul.
5. (KÖPRÜLÜ), E. ŞERAFEDDİN (1912) : İlmi nebatat. 1. Baskı. İstanbul.
6. (KÖPRÜLÜ), E. ŞERAFEDDİN (1912) : Nebatati saydelaniye. İstanbul.
7. NİYAZİ, M. (1915) : Fenni hurdebin. İstanbul.